

فصلنامه جهان نوین

سال اول، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۷، صص ۷۱-۸۱

No 1, 2018, P 71-81

(ISSN) : 2645 - 3479

شماره شاپا: (۳۴۷۹ - ۲۶۴۵)

اهمیت مدیریت خانواده در اسلام

آرزو خرم منش^۱

چکیده

مدیریت خانواده، با همه محدودیت و کوچکی، ابعاد گوناگونی دارد؛ همانند ابعاد بسیار مهم اخلاقی، تربیتی، فرهنگی، اقتصادی، حقوقی و بهداشتی. این ابعاد در روابط حاکم بر زن و شوهر و سایر اعضای خانواده وجود دارد و تدبیر امور خانواده در این جنبه ها، ظرافتها و دشواریهای خاصی دارد و این مسئله نیز تأکیدی است بر ضرورت و اهمیت مدیریت اصولی و درست در خانواده. تدبیر در معیارهایی که اسلام در گزینش همسر بیان کرده است و نیز اوصافی که برای زنان و مردان شایسته برشمرده است، ما را به ضرورت و اهمیت مدیریتی شایسته در عرصه خانواده رهنمون می سازد. این پژوهش به روش توصیفی تحلیلی سامان یافته در پی تبیین این مساله از نگاه دینی است. و به منظور جمع آوری اطلاعات از منابع کتابخانه ای استفاده شده است. از این رو در پژوهش حاضر به بررسی اهمیت مدیریت در خانواده از دیدگاه اسلام می پردازیم.

واژگان کلیدی: مدیریت، اسلام و مدیریت، خانواده، مدیریت خانواده، خانواده اسلامی

---

۱. کارشناس آموزش دینی و عربی Saheljan39@gmail.com

مقدمه و بیان مساله

امروزه در جهانی زندگی می کنیم که از آن با عناوین مختلفی همچون عصر تکنولوژی و اطلاعات یاد می کنند و این امر، پیچیدگی و گستره ی خیره کننده و گیج کننده آن را به ما گوشزد می کند. رشد و شتاب روزافزون روابط و مناسبات انسانی و اشتغالات و گرفتاری هایی که لحظه به لحظه برای انسان این دوران پدید می آید، او را نسبت به مسائل خود حیران و سرگردان و غافل کرده است. آدمیان برای مقابله با چنین اوضاعی و جهت کنترل و اداره سازمان های عریض و طویل و مراکز صنعتی و سیستم های پیچیده آنها دائماً در حال نظریه پردازی و اندیشه ورزی هستند. آنان با استفاده از شاخه های گوناگون علوم و معارف سعی در «مدیریت» چنین اوضاعی دارند (رضائیان، ۱۳۹۲: ۵۴).

از آن جا که خانواده مهم ترین نهاد تاثیرگذار در رشد و شکوفایی افراد جامعه می باشد، توجه به این نهاد و بررسی راه کارهای مدیریتی آن در مطالعات اجتماعی اولویت دارد. ازدواج و تشکیل خانواده نیز به عنوان ضرورتی زیستی، روانی و اجتماعی، ابزار مناسبی برای زندگی آرام محسوب می شود. امروزه با وجود مشکلات فراوانی که خانواده ها بدان دچار هستند، سوالاتی از این قبیل که فرهنگ غنی اسلامی در خصوص مساله مدیریت خانواده چه راه کارهایی ارائه می دهد و چگونه می توان این راه کارها را در زندگی پرهیاهوی بشر امروزی به کار بست و این که اصول و روش های مدیریت خانواده از دیدگاه اسلام چیست، مطرح است (پرچم و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۳).

خانواده از ابتدای تاریخ تاکنون به عنوان اصلی ترین نهاد اجتماعی، زیربنای جوامع و خاستگاه فرهنگ ها، تمدن ها و تاریخ بشر بوده است. پرداختن به این بنای مقدس و بنیادین و هدایت آن به جایگاه واقعی اش، همواره سبب اصلاح خانواده بزرگ انسانی و غفلت از آن، موجب دور شدن بشر از حیات حقیقی و سقوط به ورطه نابودی بوده است (عذرا طباطبایی، ۱۳۹۲: ۱۵۵).

اسلام به عنوان مکتبی انسان‌ساز، بیشترین توجه را به والایی خانواده دارد. از این رو، این نهاد مقدس را کانون تربیت می‌شمرد. نیک‌بختی و بدبختی جامعه انسانی را نیز به صلاح و فساد این بنا وابسته می‌داند و هدف از تشکیل خانواده را تأمین نیازهای عاطفی و معنوی انسان از جمله دستیابی به آرامش برمی‌شمارد(همان).

مدیریت و رهبری یک ضرورت اجتماعی است. مجموعه‌های انسانی بدون مدیریت، سامان نمی‌گیرد و بی‌نظمی و هرج و مرج شیرازه آن را فرو می‌پاشد. خانواده هم که سلول اولیه پیکره اجتماع است، بدون مدیریت اصولی و صحیح سامان نخواهد یافت. ضرورت و اهمیت این مسئله آنچنان آشکار است که رسول خدا (ص) در هر اجتماع دو سه نفری بر مدیریت یک نفر تأکید می‌ورزد و می‌فرماید: اِذَا كُنْتُمْ ثَلَاثَةً فِي سَفَرٍ فَأَمْرُوا أَحَدَكُمْ^۱. از این رو در پژوهش حاضر به بررسی اهمیت مدیریت در خانواده از دیدگاه اسلام می‌پردازیم.

ادبیات پژوهش

خانواده یکی از نظام‌های اولیه جوامع بشری است که با وجود تحولات اساسی، در اهداف و کارکردهای خود ثابت مانده است و در همه جوامع اهمیت اساسی دارد. با این وجود در عصر حاضر این نظام ارزشمند دچار چالش‌های اساسی وقوع تغییرات ارزشی و «...» شده و گاهی تمامیت آن نیز زیر سؤال رفته است. پیدایش نهادهای بدیل خانواده که در قالب پدیده‌هایی همچون افزایش طلاق و رشد الگوهای جدید روابط جنسی، مانند ازدواج اشتراکی و ازدواج آزاد تجلی یافته، این پرسش را برای محققان مطرح ساخته است که آیا نهاد خانواده در حال زوال است یا همچنان به حیات خود ادامه می‌دهد. (بستان، ۱۳۸۸: ۱۴۴).

^۲. هرگاه سه نفری مسافرت کنید، یکی را مدیر قرار دهید.

گروهی که نگاه خوشبینانه دارند معتقدند وقوع تغییرات در خانواده به این معنی نیست که خانواده اهمیت گذشته خود را از دست داده یا در حال سقوط است، بلکه خانواده در حال جرح و تعدیل خود و سازگاری با جامعه در حال تغییری است که خود جزئی از آن است (پرچم و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۶).

نقش مرد در مدیریت خانواده

در اسلام، سرپرستی و مدیریت خانواده به دو جهت به مرد واگذار شده است؛ اول:

خصوصیاتی در مرد است که در زنان نیست؛ مانند ترجیح قدرت تفکر بر نیروی عاطفه و احساسات و همچنین داشتن نیروی جسمی بیش تر که با اولی بتواند بیندیشد و نقشه طرح کند و با دومی بتواند از حریم خانواده خود دفاع نماید. دوم: تعهد مرد برای پرداختن هزینه های زندگی، مهریه همسر و تأمین زندگی آبرومندانه همسر و فرزند، در حالی که زنان از نظر اسلام تعهدی در این زمینه ندارند (نهج البلاغه، خطبه ۴۰).

قرآن کریم می فرماید:

الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ^۳ .. (نساء: ۳۴)

قوام بودن به معنای مدیریت بر مبنای حکمت و مصلحت است برای تدبیر بهتر خانواده و تکلیفی است که بر دوش مرد نهاده شده است تا زن و فرزندان خود را در حمایت و حفاظت خود به شکلی شایسته سرپرستی کند و منشأ خدمات بسیار بزرگی به اجتماع انسانی گردد.

این قوامیت هرگز به معنای فضیلت معنوی مرد نسبت به زن و قرب بیش تر او به درگاه خداوند نیست.

در ماده ۱۱۰۵ قانون مدنی - براساس آیه یاد شده - می خوانیم: «در روابط زوجین ریاست خانواده از خصایص شوهر است».

^۳. مردان، سرپرست زنانند، به دلیل آنکه خدا برخی از ایشان را بر برخی برتری داده و به دلیل آنکه از اموالشان خرج می کنند.

در توجیه این قاعده گفته اند:

هر اجتماعی را باید رئیسی باشد که کارها را هماهنگ کند و در صورت بروز اختلاف، نظر او قاطع باشد. خانواده نیز از این قانون مستثنی نمی تواند بود. اصولاً زن و شوهر باید با صفا و صمیمیت و توافق یکدیگر امور خانواده را اداره کنند. لیکن اگر درباره مسائل خانواده بین آنان اختلاف نظر و سلیقه پدید آید، نظر مرد به عنوان رئیس خانواده مقدم خواهد بود و زن باید نظر او را بپذیرد (صفایی وامامی، ۱۳۹۵: ۱۲۰).

بدیهی است که مدیریت مرد در خانواده به معنای حاکمیت مطلق او نیست. از این رو، مرد باید توجه کند که مدیریت او به خودکامگی، خودمحوری و جباریت منجر نشود. مرد، حق تحکم و استبداد ندارد و نباید نظر و اندیشه خویش را بر اعضای خانواده تحمیل کند و خواست و نظر آنان را به هیچ انگارد.

مرد باید مدیریت خویش را بر رفتار انسانی بنا کند و روش رسول خدا (ص) را در پیش گیرد تا نقش خود را در تدبیر خانواده به شکلی شایسته ایفا کند. آن حضرت، در خانواده رفتاری انسانی داشت و مهربان ترین مردم به خانواده خویش بود و همین شیوه مدیریتی را از پیروانش می پسندد. از این رو، می فرماید:

أَقْرَبُكُمْ مِنِّي مَجْلِسًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ، أَحْسَنُكُمْ خُلُقًا وَ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ^۴
 نیز می فرماید:
 پرتال جامع علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

أَحْسَنُ النَّاسِ إِيمَانًا... أَلْطَفُهُمْ بِأَهْلِهِ وَ أَنَا أَلْطَفُكُمْ بِأَهْلِي^۵

در حدیثی دیگر سفارش می کند:

^۴. نزدیک ترین شما به من در قیامت کسانی اند که اخلاقشان نیکوتر است و با اعضای خانواده بهتر [و انسانی تر] رفتار کنند.

^۵. بهترین مردم در ایمان و تدین، کسانی هستند که با خانواده خود مهربان ترند و من از همه شما به خانواده ام مهربان ترم.

با همسران خود مهربان باشید و دلهاشان را شاد کنید تا با شما زندگی کنند. آنان را به کاری مجبور نسازید، خشم آنها را در نیاورید و آنچه را به آنها دادید باز پس نگیرید مگر با رضایت و اجازه آنان (طباطبایی، ۱۳۹۷: ۱۲۹).

نقش زن در مدیریت خانواده

شوهرداری، خانه داری و مادری سه وظیفه اصلی زن در خانواده است. اگرچه اسلام مدیریت خانواده را بر مرد واگذار کرده است، ولی نباید نقش مدیریتی زن را در ایفای وظایف یاد شده نادیده گرفت.

آنچه یک زن نمونه را در ایفای وظایف خود در خانه و خانواده موفق می کند، به کارگیری اصول و شیوه های مدیریت اسلامی در شوهرداری، خانه داری و تربیت فرزند است. از این رو، موفقیت مرد در مدیریت خانواده نیز تا حد زیادی به معاونت و همکاری زن وابسته است (یوسفیان، ۱۳۹۰: ۱۷).

بنابراین می توان گفت که هر کدام از مرد و زن در حوزه خانواده بهره ای از مدیریت دارند؛ مرد، قوام و سرپرست خانواده است و موظف است برای اداره زندگی طرح و برنامه بریزد، زن و فرزندان را از نظر مالی، فکری و بدنی حمایت و حفاظت کند و هزینه زندگی آنان را تأمین نماید. زن نیز در این مسئولیت، معاون و همکار مرد است. علاوه اینکه خود در حوزه داخلی منزل، سه وظیفه اصلی دارد که مدیریت کردن، لازمه آن است. از این رو، نقش زن در مدیریت خانه و خانواده اگر بیش تر از مرد نباشد کم تر نیست (همان).

مشارکت زن و مرد در مدیریت خانواده

زن و مرد در خانواده یک واحد را تشکیل می دهند و یک روحند در دو بدن:

ما یکی روحیم اندر دو بدن

من کیم لیلی و لیلی کیست من

از این رو، وظایف آنان در خانواده اشتراک آنان در مدیریت را اقتضا می کند. به همین سبب است که اسلام هر دو را در حوزه خانواده مسئول می شمارد. رسول خدا (ص) می فرماید:

...وَالرَّجُلُ رَاعٍ عَلَىٰ أَهْلِ بَيْتِهِ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْهُمْ، وَالْمَرْأَةُ رَاعِيَةٌ عَلَىٰ بَيْتِ بَعْلِهَا وَوَلَدِهِ وَهِيَ مَسْئُولَةٌ عَنْهُمْ^۶

برخی از جهاتی که زن و شوهر می توانند با یکدیگر مشارکت نمایند و زندگی مشترک خود را سامان بخشند، عبارتند از:

- هدف گذاری و برنامه ریزی برای زندگی آینده خود؛

- تصمیم گیریها؛ از قبیل مشورت و تصمیم گیری در چگونگی اداره زندگی، هزینه کردن و غیر آنها؛

- کمک و همکاری؛ زن و شوهر در این جهت می توانند بهترین نقش را در زندگی و پیشرفت یکدیگر ایفا کنند. زن، به

شوهر خود کمک می کند تا مسئولیتهای اجتماعی اش را بهتر انجام دهد و مرد نیز، در امور خانه داری یا پیشرفت علمی

به همسرش مدد می رساند تا احساس دلگرمی بیش تری کند و بهتر بتواند به وظایفش عمل کند و از طرفی به امور

معنوی خود نیز برسد؛

- عبور از مشکلات و دشواریهای زندگی؛ برای مثال زن با درک موقعیت شوهرش، سختیهای زندگی مشترک را تحمل

می کند، به شوهرش مشورت فکری می دهد، از او دلجویی می کند، سختیهای زندگی را با درایت خود برایش آسان و

ناچیز جلوه می دهد و از جهات روحی تقویتش می کند تا بتواند با سختیهای زندگی مبارزه کند و با نشاط و دلگرمی و

با توکل به خدا به زندگی مشترک خود ادامه دهند؛

- بچه داری و تربیت فرزند. اگرچه زن از نظر شرعی و قانونی وظیفه ای در این باره ندارد؛ چنان که موظف به امور

خانه داری هم نیست؛ ولی زنان مسلمان و مکتبی این مسئله را وظیفه اخلاقی خود می دانند. برای اینکه زن در انجام

^۶. مرد، سرپرست و نگهدارنده اعضای خانواده خویش و در برابر آنان مسئول است و زن، سرپرست و نگهدارنده خانه شوهر و فرزندان است و

درباره آنها بازخواست می شود.

بهرتر این وظیفه توفیق بیش تر می یابد مشارکت شایسته مرد را می طلبد، تا نسلی صالح تربیت کنند و به جامعه تحویل دهند (صادق زادگان، ۱۳۸۹: ۸۹).

وقتی که زن و مرد در جنسیت مساوی هستند، پس در تکالیف ایمان و عمل صالح مساویند، تا نفس خود را پاک نگه دارند و به درجه کمال که خداوند برای مؤمنان درستکار فراهم ساخته، برسند و به واسطه عقل و اختیار قدرت ترقی حیات پیدا کنند (سابق، ۱۳۸۹: ۲۱۶).

حضرت ﷺ به خاطر استوارکردن این دستور فرمود:

«إِنَّمَا النِّسَاءُ شَقَائِقُ الرِّجَالِ»^۷.

چون زنان همگام و همراه مردانند و در خلقت انسانی مثل هم می باشند، پس دارای حقوق مشخصی مانند حقوق مردان می باشند از جمله: حق تملک، حق ارث، حریت، آزادی، تصرف در اموال، خرید و فروش و بخشش، و حق اختیار همسر، نه به طریق اکراه و زور، یا آنکه اکراه کننده پدرش باشد (همان).

راه کارهای مدیریت خانواده در اسلام

مدیریت خانواده یعنی علم و هنر هماهنگی کوشش ها و مساعی اعضای خانواده و استفاده از منابع برای نیل به اهداف معین. همچنین، همان طور که در مقدمه اشاره داشتیم، فرایند مدیریت، در تمام اقسام و انواع آن، دارای اجزایی است که با توجه به تعبیر گوناگون صاحب نظران می توان برخی از مهم ترین آنها را این گونه برشمرد: برنامه ریزی، سازمان دهی، نظارت و کنترل، انگیزش، ارتباطات، هدایت و تصمیم گیری. در بررسی مدیریت خانواده نیز باید تا حدّ ممکن به این اجزاء توجه داشت..

^۷ روایت احمد و ابوداود از عایشه رضی الله عنها. زنان شقایق مردان هستند

اگرچه مدیریت خانواده سخن از نحوه عملکرد افراد در بطن خانواده ای شکل گرفته دارد، اما، حزم و دور اندیشی، آینده‌نگری و پیش‌گیری از مهم‌ترین اصول مدیریتی به شمار می‌آیند که مدیران در هدف‌گذاریها و برنامه‌ریزی‌های خود قبل از هر اقدامی باید به آنها توجه داشته باشند. در این باره روایات بسیاری در فرهنگ اسلامی یافت می‌شود. به عنوان نمونه، حضرت عبدالعظیم الحسنی از امام جواد (ع) روایت می‌کند که امیرالمؤمنین (ع) فرمود: «اگر قبل از شروع هر کاری در آن دقت کنی از پشیمانی ایمن خواهی شد» (کلینی ۱۴۱۱: ۲۵۹).

همچنین، ابن‌صدقه از امام صادق (ع) و او از پدرانش (ع) روایت می‌کند که مردی نزد رسول خدا (ص) آمد و عرض کرد: یا رسول الله مرا وصیت کنید، رسول خدا (ص) فرمودند اگر شما را وصیت کنم به سخنان من گوش خواهید داد؟ رسول خدا (ص) این سخن را سه بار تکرار کردند و او هم پاسخ مساعد داد. پیامبر (ص) فرمود: «وصیت من به شما آن است که هرگاه خواستید کاری انجام دهید در پایان آن مطالعه و دقت کنید اگر عاقبت بود انجام بدهید، و اگر بد بود ترکش کنید» (همان).

از این رو، یکی از مهم‌ترین راه‌کارهای مدیریت خانواده دوراندیشی و پیش‌گیری می‌باشد. تأمل و مطالعه در نحوه‌ی تشکیل خانواده و رأی‌زنی و مشورت در این خصوص امری مهم به شمار می‌آید. علاوه بر این، فراهم آوردن شرایط و زمینه‌های مساعد برای دست‌یابی به خانواده‌ای که از معیارهای حداقلی برخوردار باشد، از همین اقدامات است. به طور خلاصه می‌توان این‌گونه اقدامات را به صورت زیر دسته‌بندی کرد:

خودشناسی و خودسازی براساس دستورات و موازین اسلامی؛

اصلاح و بهبود روابط اجتماعی و تلاش در جهت شناخت انسان‌های دیگر؛

تحقیق و بررسی درباره‌ی عوامل موفقیت و شکست روابط خانوادگی؛

آشنایی با معیارهای اصیل انتخاب همسر و تشکیل خانواده؛

تأمین حداقلی زمینه ها و شرایط اقتصادی تشکیل خانواده (محمدی چابکی، ۱۳۸۹: ۱۵).

روش پژوهش

این پژوهش به روش توصیفی تحلیلی سامان یافته در پی تبیین این مساله از نگاه دینی است. و به منظور جمع آوری اطلاعات از منابع کتابخانه ای استفاده شده است.

نتیجه گیری

«مدیریت خانواده» یعنی علم و هنر هماهنگی کوشش ها و مساعی اعضای خانواده و استفاده از منابع برای نیل به اهداف معین. اگر خانواده مهم ترین نهاد تأثیر گذار در رشد، تعادل و شکوفایی افراد جامعه باشد، توجه به این نهاد و بررسی راهکارهای مدیریت این نهاد می تواند اولویت اصلی اندیشه های بشر باشد. از سوی دیگر، فرهنگ غنی اسلامی مملو از آیات و روایاتی است که می توانند راهنمای بسیار خوبی برای ما در این خصوص باشد چنان که رعایت دستورات و توصیه های موجود در آن می تواند نوید بخش خانواده ای سالم و متعالی و انسان هایی رشد یافته و مؤمن باشد که شکوفایی و اعتلای جامعه اسلامی را تضمین می کنند.

دین مبین اسلام به عنوان یک دین کامل و جامع در خود از دستورات و فرامین مهم الهی بر خورد دار می باشد که به یقین با به کار بستن این فرامین و دستورات می شود به بهترین مدیریت جامع و کامل در عرصه مدیریت دست پیدا کرد. از این رو با توجه به نقش خانواده در اسلام توجه به مدیریت صحیح آن نیز بسیار مورد توجه قرار گرفته است و دارای اهمیت است.

منابع

- ۱-بستان (نجفی)، حسن، شرف الدین، سید حسین، بختیاری، محمد عزیز (۱۳۸۸)، *اسلام و جامعه شناسی خانواده*، قم، انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- ۲-پرچم، اعظم؛ فاتحی زاده، مریم؛ بارباز اصفهانی، نجمه (۱۳۹۳) *اصول مدیریت خانواده در اسلام*، پژوهش های اجتماعی اسلامی، شماره ۱۰۰ علمی-ترویجی (حوزه علمیه)، صص ۳-۲۶.
- ۳-سابق، سید (۱۳۸۹) *اسلام ما (نگاهی نو به مبانی اعتقادی، عبادی و اخلاقی اسلام)*، ترجمه سید جعفر حسینی، چاپ دوم، نشر احسان، تهران.
- ۴-رضائیان، علی (۱۳۹۲) *اصول مدیریت*، تهران، انتشارات سمت.
- ۵-صادق زادگان، هادی (۱۳۸۹) *گفتمان آیات عصری*، پایان نامه کارشناسی ارشد، علوم قرآن و حدیث، دانشگاه اصفهان.
- ۶-صفایی، سید حسن، امامی، اسدالله (۱۳۹۵) *مختصر حقوق خانواده*، نشر میزان، چاپ چهل و هشتم، تهران.
- ۷-طباطبایی، مصطفی (۱۴۱۷ ق)، *المیزان فی تفسیر القرآن*، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ۸-عذرا طباطبایی حکیم (۱۳۹۲) *خانواده از منظر قرآن*، دانشنامه موضوعی قرآن با اندکی تلخیص، تاریخ بازیابی: چهارم شهریورماه.
- ۹-محمدی چابکی، رضا (۱۳۸۹) *مدیریت خانواده در اسلام*، راسخون، مقاله ۱۶۵۵۲۴، هشتم آذرماه.
- ۱۰-یوسفیان، نعمت الله؛ مدیریت در خانه و خانواده، ص: ۱۷ سال ۱۳۹۰.